

Не згадав М. Р. про наддніпрянців-емігрантів: Івана Зубенка („Зірка“, „Галина“, „Фатум“, І. Филипчак і І. Зубенко: „Княгиня Романова“), Б. Лисянського, П. Богацького, Віт. Юрченка („Шляхами на Соловки“, „Пекло на землі“, „Червоний чад“), Ю. Грліс-Горського („Отаман Чорна Хмара“, „Холодний Яр“); Ілька Гаврилюка на Буковині; О. Іваха і Ст. Семчука („Фанфари“) в Канаді, про цілу плеяду молодих повістярів з „Української Бібліотеки“ чи „Неділі“.

Що це є?

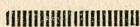
Незнання? Але ж багато потрібних відомостей можна було відшукати ось хоч би під відповідними гаслами в Укр. Заг. Енциклопедії, якої редактором є й М. Рудницький.

Ні це мабуть щось інше. В суто інформаційну, об'єктивну статтю М. Рудницький знову вніс свій квазі „естетичний“ суб'єктивізм. Виходило б, що Тасі, Троянкери, Воскресенки — то поети, письменники, а згадані вгорі не достойні вступити на Парнас, де панує дух „європейця“ М. Рудницького...

Та це залишм історії — оцінити й сказати своє слово А покищо дозволимо собі сконстатувати, що в У.З.Е. в статті про письменство 19. і 20. вв. є досить багато... делікатно кажучи інформаційної неповноти.

На окладинці зазначено, що відділ Історії літератури від кінця 18. ст. редагує разом з М. Рудницьким ще й п. Володимир Дорошенко, якого ми знаємо як сумлінного бібліографа й критика... Чи й за його відомом появилася в Енциклопедії та стаття?

Від Редакції. Автор цієї статті впоминається за письменників рїжної мїри, що так скажемо, першорядних, другорядних і третьорядних. Коли б М. Рудницький в своїй статті в У.З.Е. не згадував деяких третьорядних письменників, то мажна б поминення ним таких же інших не брати під увагу, одначе годї зрозумїти, чому він поминув деяких першорядних, дуже замїтних письменників.



М. Демкович Добрянський.

З приводу української книжки про Гітлера.

Р. Єндик : Гітлер. Львів 1934. Книгозбірня Вістника. М. 8^о, стор. 64.)

Страшні наші часи для творців нових мармурових таблиць: бо величезна є відповідальність, що гнітить їх, непевність: чи ідеї, що їх вони виписують на камені, дійсно життєві? Чи не провадять вони своїх визнаvcїв у слїпе безвороття? Страшні наші часи, бо від вислїду змагання, що тепер ведеться, залежить бїг історичних подїй, залежить, чи цвістимуть чи гнитимуть цїлими столїттями народи, нацїї, раси.

Р. Єндик : Гітлер.

Мала книжечка д-ра Р. Єндика про Гітлера цікава для нас у першу чергу своїм вступом. Це інтересний документ цього, як думки, внесені вперше в українську духову скарбницю Вячесла-

вом Липинським і поширювані даліше його друзими та наслідниками, дістають в нас поволі право громадянства і починають впливати на формування світогляду молодих інтелігентних українських людей. Маємо на думці подану Р. Єндиком характеристику нашої доби, яка відзначається „цілковитим розвалом економічного, політичного і культурного життя“; всі вартості наших часів, їх кам'яні таблиці, повалені на землю і розтерті в порошок. Ще не так давно кпив собі пан Донцов з цього роду думок, коли їх висловлювано в кругах українських клясократів; сьогодні він в своїй книгозбірні друкує книжку Єндика з таким вступом. Як не як, а поступ все таки є! Або знов згадки дра Єндика про провідні верстви, про сильний, авторитетний провід, про патріотизм, „що не є порожнім звуком“, про кров і землю, як основи життя і сили народу. Чи не нагадає нам це все Липинського? (Пану Донцову хочу заощадити місця на його „фільмі“ і відразу зазначую, що не закидую д-рові Єндикові плягіятства Липинського, стверджую лише, що думки Липинського входять поволі в українську „атмосферу“.) Тільки в вишукуванні провістників великого майбутнього виявив автор забагато оптимізму. Навіть коли такі провістники є, то не найдемо їх там, де він їх хоче бачити. Нові люди, що виступають на історичну арену, навіть коли вони „викували дзвінки гасла, що своїм ярким змістом і спіжевим ритмом розбуджують душі та розпалюють уяву“, ще не є цими провістниками, бо самими гаслами, хоч вони й дуже „дзвінки“ та ритм їх дуже „спіжевий“, не твориться ще нового світу. Гасла не є тотожними з ідеями, хоч як велика спокуса існує їх утотожнювати в наші часи, такі бідні на справжні великі ідеї.

Автор української книжки про Гітлера розпочав її цитатом з останнього твору Шпенглера. Яка шкода, що поза тим він не використав книжки того ж автора „Jahre der Entscheidung“. Шпенглер — не Кассандра Європи, як думає автор, бо Кассандра передсказує майбутнє, а він тільки знаменитий лікар, що, розпоряджаючи суверенним поглядом і широкими перспективами, дає правильну діагнозу сучасного стану Європи, не маючи притім змоги вказати засобів, якими вона може вийти з занепаду — не бачить у приході націоналсоціалізму до влади нічого нового, нічого, що творило би завязки нового ладу і нового світу. Світ білої раси — такий є погляд Шпенглера про сучасну Європу — в стані небувалого перевероту серед великої революції, що триває вже майже одно століття. Тереном, а одночасно підставою і висловом цієї революції, що охоплює все культурне, економічне і політичне життя, є велике місто, що починає повставати в пізній стадії кожної культурної епохи. В цім кам'янім світі, в цім кам'яніючім середовищі громадається все більше і більше викорінені люди, що походять зі сіл, що жили на землі і з землею; це є „маси“ в повнім значінню цього слова, безформний людський пісок, з якого можна виліплювати штучні й тому скоро проминаючі твори, партії, на програмах створені організації. Але в цих творах замерло основане на традиції генерацій природне життя.

Мірилом всього став пролетар (пролетар не в розумінню суспільної приналежності, тільки як означення людського типу), що репрезентує найнижчу людську духовність. Ця пролетаризація всіх проявів людського життя є вислідом т. зв. білої революції, що відбулася серед усіх народів білої раси. А націоналсоціалізм є тільки одним з кінцевих етапів цієї революції, кінцевим етапом у змасовленню (переміні в масу) німецького народу. Коли би автор був взяв під увагу теж і такий погляд, який без сумніву містить в собі багато правильних вглядів, то було би можна куди більше сказати про Гітлера і гітлерівський рух. А так він обмежився до того, що, зясовуючи коротко біографію Гітлера і повстання його партії, віддав автопортрет Гітлера, себто показав його таким, яким Гітлер сам хоче себе бачити і яким хочуть його видіти його приклонники. Покористувався др. Єндик при писанню своєї книжки виключно націоналсоціалістичною літературою*), а головню опер її на більшім творі Гітлера „Mein Kampf“, в яким цей дає свою обширну автобіографію і одночасно хоче зясувати підстави націоналсоціалізму. Тому можна назвати книжечку Єндика малою рекапітуляцією книжки „Mein Kampf“, написаною легко й цікаво з публіцистичним талантом. А коли читаєте на початку другого уступу: „Перше соняшне проміння скупало малого Адольфа 20. квітня 1889. року в австрійському місточку Бравнав...“, то пригадуєте собі, що автор пробує свого пера теж і в ділянці красеного письменства. Тут і там видно в книжечці сліди редакторських ножиць, але здається, що в робітні п. Дзюцова без цього інструменту не обходиться.

Образ Гітлера і націоналсоціалізму вийшов у зображенню Єндика надто ідеалізованим. Щоб він був більше реальним, треба би було показати і другу сторону гітлерівської медалі: сконфронтувати всі гасла, обіцянки, програми націоналсоціалізму з їх реалізацією в дійсності. Тоді неодна позиція в активах дістала б відповідне зрівноваження й обтяження в пасивах.

З почуттям гордості відмічує Гітлер, в чім ріжниця між звичайними партіями і партією націоналсоціалізму: а саме перші основані на програмах, що відповідно до настроїв партійних низів мусять час від часу змінятися, друга ж знов не має програми, тільки новий незмінний, незрушимий світогляд. Але хто під світоглядом розум є ясне зясовання відношення до всіх життєвих, а передовсім громадянських справ, відношення впливаюче з одної центральної ідеї, яка робить увесь світогляд чимсь одностайним, заокругленим, монолітним, тому тяжко дошукатися в націоналсоціалізмі ясно окресленого світогляду. Зрештою на безрибю і рак риба; коли в громадянським і політичним життю не ділає ніякий ясно скристалізований світогляд, тоді й націоналсоціалістичні гасла люди вважатимуть світоглядом, без уваги на це, що серед цих гасел багато противенств і суперечностей, які

*) В списі літератури має бути: Н. Buchner — Grundriss einer nationalsozialistischen (а не internationalistischen) Volkswirtschaftstheorie.

не творять жадної внутрішньої цілоти, зєднаної одною великою ідеєю, що навіть індивідуальність Гітлера не змогла їх перетопити в монолітний твір. Підставсю націоналсоціалістичного „світогляду“ є Гітлерові думки про расу. З дивними почуваннями читаєтьса досить великий уступ про расу в „Mein Kampf“. Дивно, як взагалі такі речі можна було писати в добі великого розвитку наук, звязаних якраз з прблемами раси, як можна було собі аж так закпити з обективних вислідів науки*). А ще більше дивно, як того роду думки, сперті всеціло на натуралістичнім дарвінізмі, який вже зовсім стратив науковий характер, могли так сильно вплинути на громадське життя в країні Фіхте, Гегеля, Шеллінга. Якраз на цю тему міг др. Єндик як антрополог сказати нам не одну цікаву річ, але він чомусь обійшов цю справу дуже дипломатично. Як можна погодити теорію дарвінізму, що стала підставою марксівського матеріалізму, з ідеалізмом, на який все і всюди покликуєтьса нац. соціалізм — це таємниця провідників цього руху. „Расизм“ Гітлера — це справжній тріумф дарвінізму.

Друге глибоке противенство нац. соціалістичного „світогляду“ походить з ділянки суспільно-економічної. Гітлер як добрий психолог і знавець мас, розумів, що в боротьбі з марксизмом за володіння цими масами мусить давати їм надію на обильніші соціальні блага, чим це обіщували його комуністичні і соціалдемократичні противники. А тут без соціалізму не могло обійтись. З другого боку національно настроєні круги можна було зєднати, видвигаючи такі справи, які в першу чергу ділали на чуткі струни німецької національної амбіції. Звідтіля сполука National-Sozialismus, сполука зовсім неоригінальна, бо ще перед війною пропсвідував Навман конечність синтезу національного і соціального моменту. Здійснити таку синтезу Гітлерові не вдалося: намагання зберегти соціалізм в боротьбі з марксизмом було не до втримання, бо якщо існує який ясно окреслений соціалізм, то це є соціалізм Маркса. Соціалізм Гітлера і всіх його економічних і суспільних „теоретиків“ та „ідеологів“ лишився чимсь дуже невиразним і беззмістовним, чимсь, що кожний розумів інакше. Тому — а ще й внаслідок фінансової залежності гітлерівського руху від великих капіталістичних потентатів — мусів Гітлер постійно еволюціонувати в напрямі на право. Що це означало поступенну ліквідацію націоналсоціалізму як суспільної і політичної програми, з цього не всі в окруженню Гітлера здавали собі справу. Але такі явища як відко-

*) Ось вам зразок Гітлера як антрополога: „Лис є завжди лисом — читаємо на 312 стороні в „Mein Kampf“ — гуска гускою, тигр тигром і т. д. І різниця може щонайвище бути в різних ступнях сили, розуму, зручності, витривалости і т. д. гоодиноких екземплярів. Але не знайдеться ніколи лис, що по своїм внутрішнім переконанням (Gesinnung) міг би мати гуманні нахили супроти гусей, як теж нема жадного kota з приязним привязанням до мишей.“ Це має бути один з доказів на змагання в природньому світі до втримання чистоти раси, а теж і один з аргументів, чому німці повинні вичистити свою расу від усіх негерманських домішок, що засмічують її чистоту!

лення групи Штрассера й бунт Röhm-а, вказують, що в партії Гітлера були течії, які безкомпромісово хотіли реалізувати націоналсоціалізм. Невдача одної і другої є рівнозначна з ліквідацією націоналсоціалізму як „світогляду“, як політичної і суспільної програми. Внаслідок цього вся боротьба проти сучасного суспільного ладу стає словесною, ідеологічною фікцією. Гітлер — новітній конунг, великий вожд, фірер чи герой, *de gustibus non est disputandum* — не виявив себе так великою індивідуальністю, яка мала би настільки могутні державнотворчі і народ формуючі сили, аби зробити свій рух незалежним від суспільних сил ваймарської Німеччини, поставити його вище них і дати новий, дійсно новий і оригінальний вияв духа німецького народу.

В противенстві до Мусолінія, котрий все змів не конче аж масовими розстрілами опановувати настрої мас, Гітлер — це немов великий трибун народній, що, граючи на масових інстинктах і почуваннях, розбурхує їх до тієї міри, що вони переростають його і стихійно виливаються в таких формах, яких він собі не бажав і проти яких він стає безсильним. Це дуже ярко показалося в гітлерівським антисемітизмі, що після приходу Гітлера до влади виладувався так нагальним, бурливим і хаотичним відрухом, який він безуспішно намагався гамувати, надаючи йому законні форми. Другим до того прикладом є протихристиянська, поганська пропаганда, ініційована і кермована людьми з найближчого оточення Гітлера (Розенберг, Гесс, Фон Шірох), бо хоч він відноситься з упередженням до християнства, як „неарійського продукту“, але все таки не бажає заступати його германським новопоганством і хотів би найти з ним якийсь *modus vivendi*.

Щойно зазнайомлючися критично з націоналсоціалізмом, можна бачити його помилки так в закордонно-політичних справах як і в питаннях внутрішньої політики та шкідливий вплив тих помилок на розвиток громадського життя в Німеччині. Беззастережний приклонник Гітлера чи націоналсоціалізму не має змоги звернути на це уваги. От наприклад первісна система закордонної політики була сильно обоснована ідеологічними зглядами, а не впливала з реальної політичної ситуації. Змагання до особливо приязних відносин з Італією, викликане ідеологічними симпатіями, при одночаснім форсованню „аншлюсу“ Австрії показалося дуже скоро утопією. Щойно з часом, коли на хід гітлерівської політики дістали вплив досвідчені дипломати і державні мужі старої дати, переконалися нац. соціалістичні провідники, що категоричний імператив Бісмарка „eine theoriefreie Aussenpolitik“ є одиноко доцільний. Подібно було і з відношенням до Англії: кермуючись мотивами „расизму“, надіявся нац. соціалізм, що йому дуже легко вдасться увійти в союз з британською імперією, країною будь-що-будь германської раси, і втягнути її в протифранцузький фронт. І ця надія показалася вповні безпідставною: Гітлер не здавав собі справи з того, що з останньою світовою війною Англія покинула проваджену століттями систему,

яка змагала до вдержання рівноваги на континенті, і після війни згодилася на гегемонію Франції над Європою.

У внутрішній політиці небезпечною і глибоко шкідливою показалася система нац. соціалістичної пропаганди, сперта на більшовицьких методах, видосконалених ще німецькою технікою. Як потрібною для кожної держави є пропаганда зовнішня, серед чужинців, якої завданням є викликати для цієї держави симпатії в інших країнах, так знов катастрофальні наслідки може мати безоглядна пропаганда одної партії чи одної доктрини внутрі власного народу. Її неминучим наслідком є нищення політичного інстинкту власного народу, повне унеможливлення творення незалежної від правительства, здорової публичної opinio, яка є підставою і передумовою розвитку політичної культури даного громадянства. Вже в літі минулого року можна було спостерегти неоспоримий факт повної байдужности німецького загалу до політичних справ першорядної ваги, які в інших обставинах були б сколихнули і розврушили ціле громадянство, факт такої байдужности, що вже межує з отупінням. Зрештою це неминучий наслідок всіх охлократичних метод політичної організації.

Позитивним явищем було, коли нац. соціалізм проголосив конечність опіки над хліборобським станом; німецьке селянство — але чи лише німецьке? — опущене і занедбане в добі капіталістичного господарства, яке лиш постільки інтересувалося ним, поскільки можна було використати його як терен збуту для виробів індустрії, потребувало активної помочі держави, щоби стати тим, чим воно має бути: джерелом народньої сили. Але реформа нац. соціалістичного міністра Дарре подобає радше на данайський подарок для німецького селянства, чим на справжню поміч і поліпшення його стану. Запровадження наслідних господарств зустріли широкі маси селянства з недовірям і побоюваннями. Один з найліпших знавців земельної справи в Німеччині і неоспоримий авторитет у цім напрямі, професор берлінського університету Зерінг скритикував дуже гостро нове хліборобське право про наслідні господарства¹⁾. На його думку реформа Дарре наслідує не німецьке старе право наслідства земельної власности лиш англійсько-норманські та еспанські звичаї. Німецьке право наслідства (неодностайне в наслідок різних історичних обставин у минувшині) спирається головно на двох основах, знехтованих новою реформою: 1. свобіднім розпоряджуванню батьків своєю землею і 2. на авторитеті батьків і родинній спільноті праці. Новий закон нищить авторитет батьків і руйнує родинну спільноту. Передтим про наслідство рішали батьки, телер випадок. Давніше працювали всі разом в родині для спільного добра, ділили спільну долю й недолю та на прак-

¹⁾ Спецефічні відносини безоглядної диктатури не дали змоги Зерінгові виступити з критикою публично, тому він видав свої критичні зауваги як приватний друк (що не йде на книгарський ринок) і розіслав лише відповідальним політикам, науковим установам і німецьким ученим, що займаються земельною справою.

тиці здійснювали засаду „Gemeinnutz geht vor Eigennutz“. Від тепер родина поділена на упривілейованого наслідника і його братів-сестер, що сходять до ролі його наймитів, а по психічному наставленню робляться пролетарями. Їх судьба незавидна: зменшена можливість видати добре дочок заміж, бо на їх винування не можна затягнути кредиту. Здорова сама по собі тенденція дезурбанізації (відпливу з міст) утруднює відплив зі села до міста, а землі для нових осель в найкожиснішим випадку (навіть по висушенню багон) вистарчить тільки коли половини генерації виключених тепер від наслідства. А як творити нові оселі, коли на старе господарство не можна дістати гіпотеки. В своїх наслідках нова реформа може принести цілий ряд небезпек для селянства і згідтіль походить таке велике його занепокоєння.

В згадуваній уже книжці Штенглер окреслив знаменито суть нац. соціал. перевороту: „Es war kein Sieg, denn die Gegner fehlten“. І справді серед суспільно політичних угрупувань ваймарської Нмеччини не було жадної сили, яка могла би була серйозно протиставитися нац. соціалістичному рухові. Єдиним реальним його противником був Гінденбург. Об його крицеву монументальну особистість розбивалися безуспішно хвилі нац. соціалістичної „стихії“. Щойно коли він покликав Гітлера до влади, нац. соціалізм зробив „революцію“. Пригадується одна фотографія зі святочного відкриття парламенту III. Німеччини, в потсдамській гарнізонній церкві Гінденбург в уніформі маршала його спокійна володарська постать приковує до себе увагу глядача. Перед ним глибоко в поклоні схилений Гітлер подає йому руку. Символічна картина вказує, що Гітлер мусів сам в цій хвилі бути виразно свідомим того, кому він завдячує владу над Німеччиною.

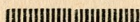
Книжка д-ра Єндика свідомо зрезигнувала з того, щоби зобразити й другу сторінку нац. соціалізму¹⁾, зясувати не лише його програму, його „ідею“, але й реальне здійснювання нац. соціалістичних кличів²⁾. Щоби книжка про Гітлера могла бути

¹⁾ Автор може замітити, що він поставив своїм завданням змальовання особистости Гітлера, а не нац. соціалізму, але оба явища так нероздільні, що їх не можна одо від другого відлучити.

²⁾ Не можна заперечити, що нац. соціалізм видвигнув цілий ряд кличів, які в основі своїй є правильні (н. пр. охорона селянства, плекання національної солідарности, чистоти духової культури народу тощо), але — і на це треба звернути особливу увагу — спосіб проголошування цих кличів і формування є звичайно цього роду, що затрачується сутня справа, а лишається тільки сповид дійсного змісту. А дальше, їх реалізація відбувається такими методами і засобами, які не лиш компромігують дану ідею в очах загалу і тим її як діючу силу нищать, але доводять її до абсурду. Змістом даного політичного руху є не тільки кличі, ідеї, але також методи, якими ці ідеї проводяться в життя і люди, що їх реалізують. І тому, коли хочемо оцнювати суспільні явища, мусимо завжди охоплювати їх цілість, а не самі тільки кличі чи програми, звертаючи особливу увагу на їх реалізацію. В нас, в народі недержавнім, здібности до політичного реалізму є дуже малі і тому ми бачимо звичайно прояви громадського життя оносторонно, під кутом тільки їх кличів (програми). Українська політична література повинна боротися з такою склонністю до односторонности, а не їй пособляти.

позитивним вкладом в українську політичну літературу, мусілось би її написати зі становища української рації стану. А так — книжечка дра Єндика буде — може навіть проти його внутрішнього наміру — джерелом гітлерофільства. А суй वोпо це? Не можемо промовчати, що автор в кількох місцях висловив сумнів, що до остаточної вартости гітлерівського руху, але зробив це в той спосіб, що некритичний читач не зверне на них як слід уваги. (Може й тут проявилися редакторські ножиці?). З приводу так написаної книжки, мусимо з притиском підкреслити цей сумнів: „Чи ідеї, що їх вони (зн. творці нових мармурових таблиць — М. Д. Д.) виписують на камені, дійсно життєві? Чи не провадять вони своїх знавців у сліпе безворіття?“.

Від Ред. В книжечці про Гітлера стоїчаєчо одно місце, на яке мусимо звернути увагу Читаємо там на 43. ст.: „В системі її (Католицької Церкви) ідей є сьогодні багато річей, що не видержують критики розуму, опертого на знанні і досвіді. Та все таки вона не зрікається svojого становища навіть у питанні протинок, бо знання є плинне і змінне, а догми незрушимі серед повені подій. Цим вона сильна і притягаюча“. — Це місце доказує, що Др. Єндик з ділянки теології поза шкільними катехізмами не багато читав. Бо якраз навіть деякі вороги Католицької Церкви признають, що всі її догми мають дуже сильне обоснування, сперте не лише на обявленню але й на розумі, знанню, законах природи і життєвім досвіді, через що вона нічого змінити в своїх догмах як правдивих і Обявленням потверджених не потребує та не буде потребувати і тому вона сильна і притягаюча. Якщо Др. Єндик, чи хтонебудь Інший має які сумніви, то пропонуємо зясувати їх в листі до нас, а ми радо дамо відповідь і вияснення.



о. Др. Г. Костельник.

Справжнє джерело атеїзму.

1. Атеїсти твердять, що віра не дається погодити з наукою; релігійний світогляд це ніби дитинячий, наївний світогляд, що не може встоятися перед науковим світоглядом.

Так нпр. висловлюється Séailles, професор Сорбони: „Догм не повалила негативна критика, ані памфлети, ані глузування безбожників; вони зникли перед позитивними правдами, що не даються погодити з ними, що аж тоді проникають до душі, коли з неї усунемо догми. Догми вже не погоджуються з поняттями, що їх маємо про всевіт та його закони; не заперечуємо їх, але їх ігноруємо“¹⁾. Ледви чи хтонебудь з атеїстичного становища це мудріше, більше обдуманно висказав.

З того виходило би, що властивою причиною атеїзму є наука і то в простій лінії: атеїзм це ніби чистий і зрілий плід науки.

Християнські апольогети не признають цього атеїстичного

¹⁾ Gabriel Séailles: Dłaczego dogmaty nie odradzają się. В книжці: Nauka i wolnomyślność (переклад з франц.), Warszawa 1907. Стр. 5.